

SLIKA OD ZVUKA: OD RADIJSKE EMISIJE DO IZLOŽBE

EVELINA TURKOVIĆ

Treći program Hrvatskog radija
www.hrt.hr

Suvremena je umjetnost, kao što znamo, multimedijaska i u oblikovanju primateljeva doživljaja ne ograničava se samo na vizualne medije – za tu se namjenu koristi različitim medijima i postupcima, pa tako i zvukom. Na izložbama suvremene umjetnosti u posljednje se vrijeme pojavljuje mnogo audioradova, isključivo zvučnih ili radova sa zvukom kao jednom od sastavnica. Stoga mi se učinilo da bi bilo dobro na Trećem programu Hrvatskog radija, gdje radim kao urednica za vizualne umjetnosti, pokrenuti emisiju koja bi bila mjesto produkcije takve vrste umjetnosti, a ne samo mjesto gdje se analitički i kritički, ali ipak *post festum*, govori o takvim djelima. Radio je zvučnom medij, što znači da nema prirodnijeg medija za produkciju audioradova. Dakle, cilj je bio pokušati vlastitim sredstvima producirati umjetnička djela, s tim da Hrvatski radio u tom segmentu umjetnosti dobije aktivniju ulogu u kreativnom procesu, da postane mjesto na kojemu se „događaju“ umjetnička djela, nešto kao atelijer ili galerija suvremene umjetnosti na radiju.

Razmišljala sam: na radiju imamo svu tehniku, opremljene studije, sjajne majstore tona, imamo svu potrebnu infrastrukturu! Zašto ne ponuditi umjetnicima

priliku, prostor, opremu i stručne ljude koji će im pomoći, s kojima će surađivati?! Ali i prostor za emitiranje njihovih djela. Dakle, istodobno bismo im osigurali prostor za rad i prostor za distribuciju tih radova, i to mnogo širu nego što je to izložba u galerijskom prostoru. Jer, iako Treći program nije masovno slušana radiopostaja, ipak se sluša u cijeloj Hrvatskoj, a sada je putem internetskog emitiranja dostupan i na mnogo većim udaljenostima. Postoji krug ljudi različitih dobnih skupina koji redovito slušaju Treći program, publika je profilirana, zainteresirana za suvremenu umjetnost... Galerijske izložbe prostorno su uvjetovane i dostupne su manjem broju ljudi nego radio. Osim toga, audiorad emitiran na radiju čut će možda i netko tko inače ne bi ušao u galeriju kad bi vidio da je u njoj, na primjer, neka audioinstalacija. Primjera audioumjetnosti na radiju bilo je u nas i prije, ali samo sporadično. Emitirali su se pojedini audioradovi, no, koliko znam, ne sustavno – kao redovita emisija.

U ovoj prilici treba istaknuti i postojanje velikih terminoloških nejasnoća na području audioumjetnosti. Pojmove *sound art*, *audio art*, *ars acustica* ili *eksperimentalna glazba* teorija i praksa još nisu jasno definirale. Što pod svakim od tih pojmova razumijevamo, često ovisi o tome s kojeg područja pristupamo audioumjetnosti. Kako ja razumijem *sound art* ili *audio art*, a prema čemu sam i oblikovala emisiju *Slika od zvuka*, on proizlazi iz konceptualnoga (danas već postkonceptualnoga) multimedijaskog smjera vizualne umjetnosti. Pri tome je bitan koncept, a to znači da je zvuk sredstvo kojim se izražava ili oblikuje određena ideja. Kvaliteta samoga zvuka zapravo je ma-

nje važna, što ne znači nevažna, ali primarna je njegova muzička kvaliteta, za razliku od pojma *ars acustice* kojim se češće koriste autori što zvuku pristupaju s drugog područja i njime se bave sa stajališta njegovih glazbenih vrijednosti. Na Hrvatskom radiju rade ljudi koji se već dugo bave *ars acusticom* u njegovu muzičkom određenju, odnosno koji se bave suvremenom eksperimentalnom glazbom (spomenula bih kolegice Ivu Lovrec Štefanović i Adrijanu Kramarić). Čini mi se da je *sound art* kao pojam više ukorijenjen u vizualnim umjetnostima i rasprostranjen među umjetnicima koji su primarno proizašli s likovnih akademija. Ipak, razlika između *sound arta*, *ars acustice* i *eksperimentalne glazbe*, koja proizlazi iz njihovih različitih polazišta, na kraju se katkad i ne čuje. Nerijetko ono što na kraju slušamo zvuči vrlo slično.

Godine 2009., kada smo na Trećem programu HR-a pokretali emisiju *Slika od zvuka*, planirali smo je realizirati samo kao jednogodišnji ciklus od 12 audioradova, no pokazalo se da na našoj umjetničkoj sceni ima još mnogo kreativnog potencijala za nastavak produkcije, pa je do kraja 2013. godine, produkcija narasla na 56 audioradova, uz dva objavljena DVD-a i šest manjih ili većih izložbenih postava. Audioradove i dalje emitiramo u polugodišnjim razdobljima, grupirane u cikluse jer tako postaju prezentniji u programu. Osim toga, to mi omogućuje da pojedine cikluse i tematski zasebno oblikujem, da unutar svakoga od njih uspostavim i neku vrstu generacijske, tematske ili oblikovne ravnoteže. Nastojim da u svakome od ciklusa budu zastupljeni umjetnici srednje generacije, stariji i oni posve mladi, tek diplomirani studenti jer

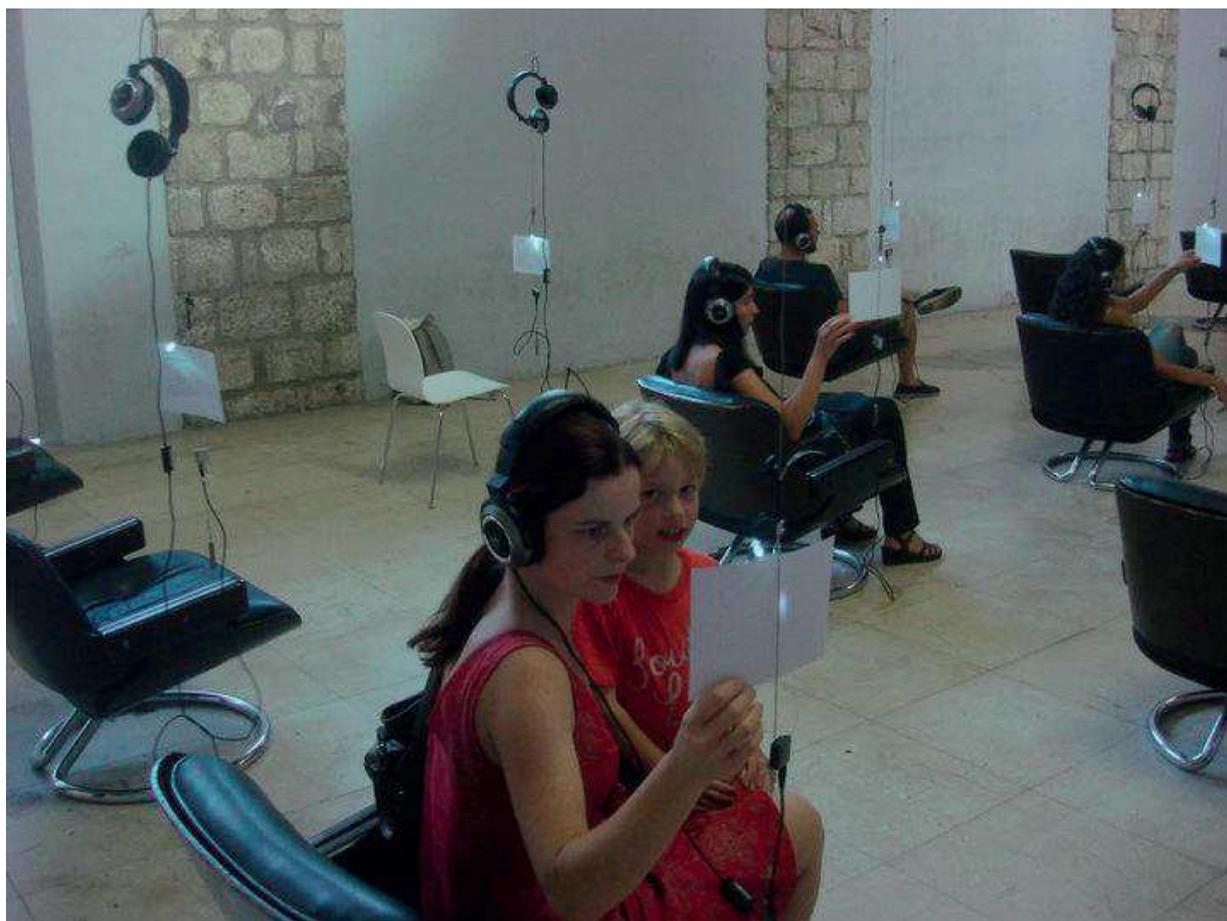
svi oni zvuku pristupaju na drugačiji način, s drugačijim senzibilitetom i idejama, što unutar svakoga ciklusa održava i neku vrstu dinamike. Umjetnici se uvijek rado odazivaju pozivu. Katkad proces potraje... Mlađi umjetnici uglavnom su vrlo spretni i suvereno vladaju tehnikom i medijem, no često su nesigurni u vlastite zamisli i traže pomoć u procesu pročišćivanja svojih ideja ili u pronalaženju načina kako ih najbolje izvesti. Oni stariji točno znaju što žele, njima treba samo tehnička pomoć, suradnja dobrog majstora tona i osigurani termini u studiju. Kad zovem umjetnike, pozivam ih u emisiju na temelju onoga što o njihovu radu već znam ili sam već vidjela u mediju zvuka ili u nekom drugom mediju. Moram osjetiti da imaju mogućnost razmišljanja u mediju zvuka. Ne određujem unaprijed tematski okvir njihovih audioradova, niti pokušavam čvrsto koncipirati cikluse prema tom kriteriju. Nastojim da svaki umjetnik nastavi raditi ono čime se inače bavi, da svoju temu ili preokupaciju oblikuje u medij zvuka. Primjerice, stalna tema Dine Rončević jesu muško-ženski stereotipi, koje je uprizorila kao performans, kao akcije i sl. Za *Sliku od zvuka* istu je temu željela izraziti u mediju zvuka. Time su audioradovi utemeljeniji, uvjerljiviji, a u emisiji istodobno postizemo veliku raznolikost tema i pristupa. Neki audioradovi proizlaze iz dramskih oblika, književnih formi, neki zalaze u dokumentarno ili u apstraktne kompozicije. Sve do onih zamisli koje, nažalost, nije bilo moguće izvesti zbog tehničkih ili financijskih ograničenja, a koji kao ideje ostaju primjeri izvrsne radijske audioumjetnosti. Govorim o neizvedenom projektu mladog umjetnika Hrvoja Hrišla, koji je za *Sliku od zvuka* izveo rad

Boje šuma, kompoziciju od različitih frekvencija šumova koje se u audioterminologiji nazivaju prema bojama. Prije toga napisao je skladbe s referencama na modernističke uratke, npr. na Maljeviča i sl., te ih je interpretirao u novim medijima. U radu koji, nažalost, nije mogao biti emitiran, polazište je bila Cageova kompozicija tišine. Krenuo je, dakle, od 4'33 sekunde koje je pomnožio s 4'33 (kao pretvaranje u prostornu dimenziju, 4'33 na kvadrat) te tako dobio trajanje od 18 minuta i 7 sekunda. Toliko je vremena na radiju trebala biti tišina. Hiršl nije zamislio da se emitira snimljena tišina nego da se doslovno isključi frekvencija. To bi značilo da bi na svakom radioprijamniku koji je u tom trenutku bio na frekvenciji Trećeg programa nestalo signala, a da se to dogodilo, na mjestu te frekvencije mogli bi se čuti zvukovi susjednih frekvencija, uglavnom nejasni i puni šumova. No zvučna slika na svakome od tih radioprijamnika u tom bi trenutku bila drugačija i jedinstvena, a svi zajedno tvorili bi prostornu zvučnu situaciju ili *sound skulpturu* velikih dimenzija. Zamisao je bila Cageovu kompoziciju odnosno njegovu ideju o nepostojanju tišine ili o slučajnom zvuku koji se u tihim situacijama može percipirati kao kompozicijska vrijednost, prenijeti u kontekst radija, i to u zaista velikom formatu. Prema mojemu mišljenju, to je sjajan rad, no nismo ga mogli izvesti jer je isključivanje i uključivanje frekvencije vrlo skupo i prelazi naše ovlasti u programu. No da je taj audiorad izveden, bio bi prava radijska umjetnost koja se koristi mogućnostima radija kao medija.

Preoblikovanje radijske emisije *Slika od zvuka* u izložbu ili „povratak“ tih audioradova u galerijske prostore vizualnih

umjetnosti dogodio se, rekla bih, prirodnim razvojem projekta. Nakon dvogodišnje produkcije audioradova, s 24 premijerno emitirana audiorada, pomislila sam kako bi bilo dobro snimiti sve te radove na jedan nosač zvuka kako bi ostali trajno zabilježeni. Činilo mi se da je šteta da se samo jedanput emitiraju na radiju i da nakon toga više ne budu dostupni. Kada smo izdali prvi DVD s produkcijom iz 2009. i 2010. (grafički dizajner Tomislav Turković, ujedno autor loga i vizualnog identiteta *Slike od zvuka*), opet smo ga željeli na neki način promovirati. No kako su to audioradovi, uobičajena se prezentacija s nekoliko promotora koji sjede za stolom i govore o projektu i radovima, nije činila prikladnom. Naime, kako je riječ o zvučnim radovima, oni bi se na promociji morali moći i poslušati, zbog čega je izložba bila najprimjereniji izbor. No to je, pak, kustoski zahtjevan zadatak: trebalo je u istom prostoru prezentirati 24 pojedinačna audiorada, omogućiti njihovo zasebno slušanje, ali istodobno prostor oblikovati kao jedinstveni ambijent... Prva izložba *Slika od zvuka* održana je u Multimedijalnom kulturnom centru u Splitu /www.mkcsplit.hr/, drugi je put ista izložba postavljena u Galeriji NO Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu /www.msu.hr/, a treći je put postavljena je u dubrovačkoj Art radionici Lazareti /www.facebook.com/pages/art-radionica-lazareti-art-workshop-lazareti/. (Sl. 1.)

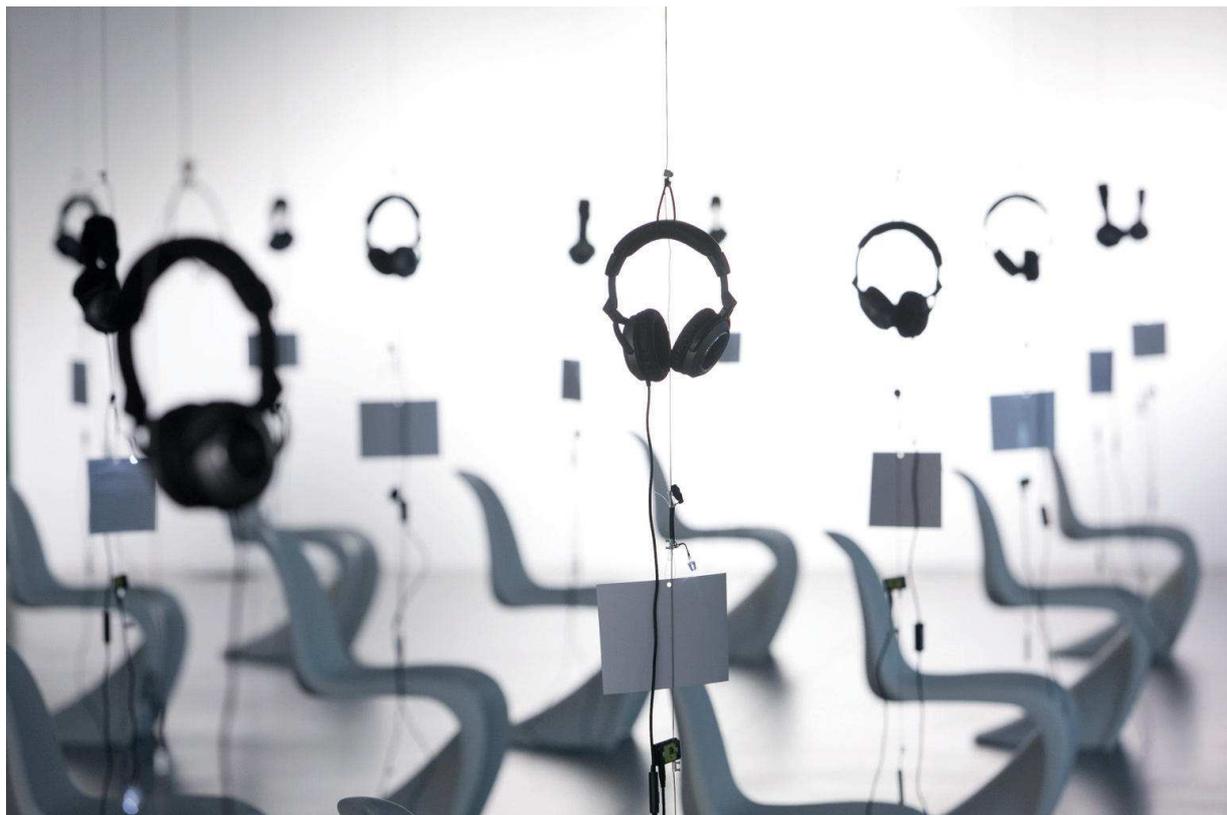
Na samom početku, kada sam tek počela razmatrati način prezentiranja audiodjela u galerijskom prostoru, znala sam da želim zadržati dojam slušanja s radija. Kao prvo, kada sam pripremala emisije za radio, već sam u toj fazi obavila dio kustoskog posla: već sam tada pažljivo odredila koji audiorad slijedi iza kojega

Slika 1. Izložba Slika od zvuka u Art radionici Lazareti

kako bih u emisiji postigla određenu dinamiku, raznolikost sadržaja i kreativnih pristupa oblikovanju zvukovnog sadržaja. Stoga sam odlučila zadržati prvobitan redoslijed, tj. kronološki slijed emitiranja na radiju, čime je postignut dojam događanja u vremenu, od jedne emisije do druge. No jednako tako, radijsko je podrijetlo audioradova pri njihovu postavljanju u galeriji istaknuto prigušivanjem vizualnog doživljaja kako bi se pozornost posjetitelja što je moguće više usmjerila na zvuk. U MKC-u u Splitu (izložba je održana od 21. do 30. prosinca 2010.) prostor smo ostavili gotovo posve u mraku, a pojedine radove u tami označivale su samo male točke svjetlosti koje su u prostoru oblikovale svjetlosnu liniju. Naime, pojedini su radovi bili snimljeni

na malim MP3 playerima sa slušalicama, svaki na zasebnom aparatu, a svaki player i slušalice bili su pričvršćeni na čeličnu „sajlu“ koja je visjela sa stropa. Svaki takav audioset, tj. svaki pojedini audiorad koji se tako mogao čuti, bio je opremljen legendom s osnovnim podacima o autoru i radu, a koja je, da bi se mogla pročitati u mraku, morala biti osvijetljena i pripadajućom svjetlošću. (Zapravo, tako smo za svaki audiorad dobili po jedan set opremljen vlastitim baterijskim napajanjem, koji se mogao lako postaviti i u drugim galerijama i prilagoditi se drugačijim prostornim uvjetima.) I upravo su te male LED žaruljice, kao funkcionalan element postava, bile i jedini vizualni element njegova galerijskog oblikovanja. A te svjetlosne točkice koje

Slika 2. Izložba Slika od zvuka u Muzeju suvremene umjetnosti; snimio: Marko Ercegović

su se u prostoru nizale po vijugavoj crti posjetiteljima su označivale put od jednog do drugog audiorada. Putanjom kroz prostor, kretanjem od jednog do drugog rada, nastojali smo, kao što sam spomenula, podsjetiti na izvorno radijsko emitiranje tih radova u vremenu, od termina jedne emisije do termina druge, od jedne nedjeljne večeri do druge, u skladu s terminima emisije na Trećem programu. Linija svjetlosnih točkica iz prizemlja MKC-a nastavljala se i na gornjoj etaži, a završila je pred malom prostorijom u kojoj smo, kako bismo na izložbi zvukovnih radova ipak imali i zvuk, glasno emitirali sve audioradove redom. Na kvalitetnim zvučnicima i s velikom dijaprojeksijom popratnih interpretativnih tekstova mogao se glasno poslušati svaki od radova. Velike, udobne fotelje omogućile su posjetiteljima da bez napora slušaju radove

jer je svaki od njih prilično dugo trajao (najkraći je trajao 11 minuta, ali su prosječno trajali oko 20-ak minuta). Dakle, radovi su se u prostoru mogli poslušati preko slušalica, prema vlastitom izboru, a u *black boxu* su emitirani glasno, jedan nakon drugoga, prema unaprijed određenom redoslijedu.

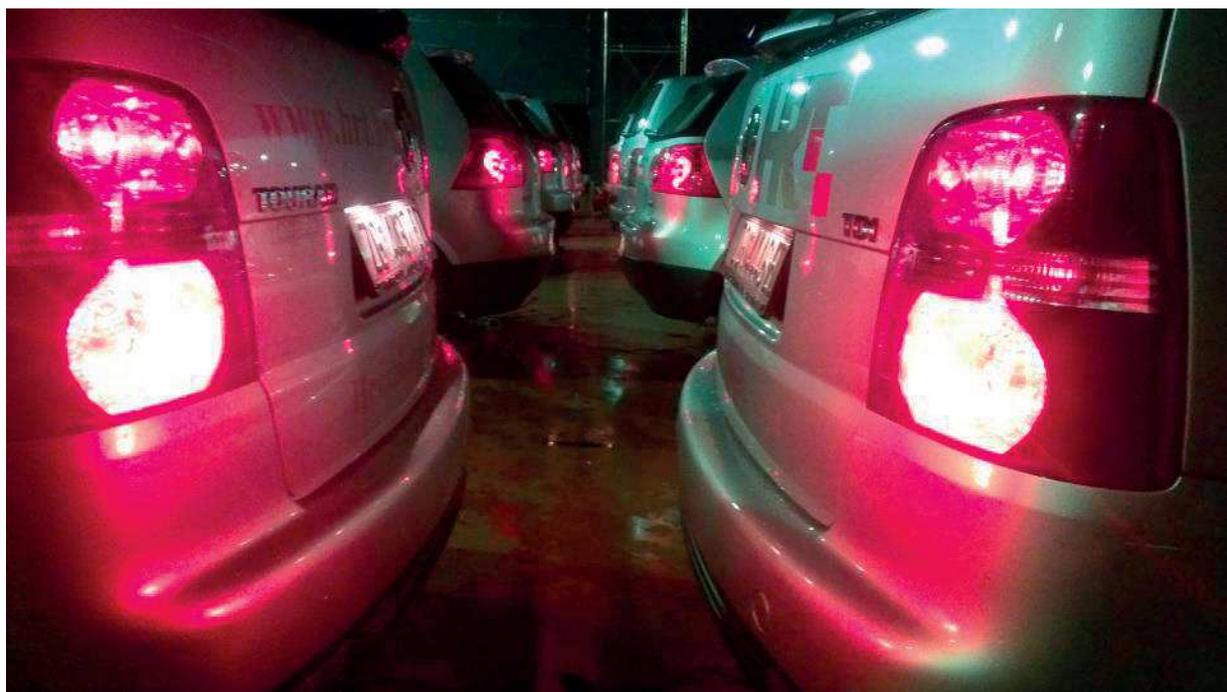
U idućim postavama iste izložbe – u Galeriji NO zagrebačkog MSU-a (od 28. travnja do 5. svibnja 2011.) i u Art radionici Lazareti u Dubrovniku (od 23. do 26. lipnja 2011.), uz prilagođivanje svakome od tih prostora, s istim setom playera, slušalica, legendi i žaruljica pokušali smo postići sličan dojam. Audiosetovi koje smo u Splitu sklopili uz tehničku suradnju Hrvoja Pelicarića bili su posve minimalistički te su omogućili da sam prostor postane vidljiv, a da ipak skup svjetlosnih točkica u zatamnjenom

prostoru bude vizualno jasan i dojmljiv. No sve zajedno zapravo je bila strogo funkcionalna oprema. Bilo je zanimljivo promatrati kako tanke sajle i sićušne žaruljice uspjevaju korespondirati sa svaki put drugačijim ambijentom, a da pri tome istaknu njegova posebna svojstva. U Dubrovniku, u Art radionici Lazareti, naglašen je dojam svojevrzne kamene postojanosti nasuprot fragilnim lampicama i jedva zamjetnim žicama. U tom je prostoru postignut ugođaj mira i kontemplacije. U Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu prostor je nov i pregledan i u njemu je došla do izražaja geometrija pravilnog rastera žaruljica.

Idući postav *Slike od zvuka* ostvaren je u posve drugačijim uvjetima i kontekstu. Šest novih audioradova, nastalih nakon prve tri izložbe, prezentiran je 2. kolovoza 2011. u istarskome Momjanu, u sklopu festivala *Vizura aperta* /www.vizura-aperta.com/. Na *Vizuri aperti* umjetnici svoje radove osmišljavaju na samome mjestu događanja i uvijek su u odnosu s konkretnim mjestom ili tamošnjom društvenom situacijom, a to znači da svoje radove i postavljaju na otvorenome ili u javnim prostorima. U središtu mjesta je mali trg s crkvom, kavanom i zgradom tamošnje Zajednice Talijana. Zvonik crkve sv. Martina, u kojemu su prezentirani audioradovi, odvojen je od crkve i na prekrasnom je mjestu, s pogledom na otvoreni istarski pejzaž. Svidjela mi se zamisao da zvonik predstavimo kao mjesto iz kojega zvuk izlazi u okolni prostor, što on zapravo i jest. Zato smo audioradove glasno emitirali iz zvučnika smještenih u maloj prostoriji na dnu zvonika. Tišina toga mjesta bila je idealna za slušanje radova. Zvuk se kroz otvorena vrata širio u vanjski prostor, posjetitelji

su šetali uokolo ili sjedili i istodobno mogli promatrati okolni pejzaž. Radove smo emitirali jedan za drugim. Bilo ih je samo šest tako da ukupno trajanje nije bilo predugo. Radove nismo morali emitirati istodobno, što je u prijašnjim prezentacijama uvjetovalo drugačiji postav i prezentaciju.

Produkciju koja je nastajala u emisiji *Slika od zvuka* tijekom druge polovice 2010., 2011. i 2012., dakle novih 20 audioradova, ponovno smo objavili na DVD-u, i to na dvostrukome. A nakon toga ponovno smo je prezentirali na izložbi. Ovaj put ušli smo u prostor Velike dvorane Pogona, bivše tvornice Jedinstvo. U njoj danas djeluje Zagrebački centar za nezavisnu kulturu i mlade, koji okuplja više nezavisnih organizacija, među njima i Galeriju 90-60-90, koju vodi kustosica Marijana Stanić /www.upogoni.org/korisnik/resursi/jedinstvo-velika/ i s kojom smo tom prilikom surađivali (izložba je bila postavljena od 25. do 27. siječnja 2013.). Pitanje koje se pritom ponovno nametnulo glasilo je: kako u jedinstvenom prostoru prezentirati dvadeset audioradova a da se čuju neometano, svaki za sebe? Ovaj put namjera nam je bila da se zvuk glasno emitira, tj. da se izbjegnju slušalice i, posljedično, uvjeti izložbe audioradova koji se u prostoru ne čuju. Problem je zapravo bio kako izgraditi dvadeset zvučno izoliranih prostorija ili kabina. Naravno, to se može, ali je financijski prilično zahtjevno. A ni Galerija 90-60-90 ni Treći program HR-a ne raspolažu s dovoljno novca za takve projekte. Stoga je zamisao da iskoristimo automobile koje posjeduje HRT (kojima se novinarske ekipe koriste u svakodnevnim zadacima) proizašla iz nužnosti da što štedljivije razmišljamo o

Slika 2. Izložba u prostoru Velike dvorane Pogona; preuzeto s Facebooka.

postavu, da pokušamo iskoristi opremu i sredstva koja su nam već dostupna, da se ne mora nabavljati nikakav novi materijal ili oprema, a da pritom u velikoj dvorani Pogona dobijemo dvadeset odgovarajućih manjih prostora u koje može ući po nekoliko ljudi te u miru i udobnosti poslušati audioradove. Automobili su nam se činili vrlo jednostavnim rješenjem: uvezemo ih u prostor, a kako svaki automobil ima ugrađen player i zvučnike te je udoban i miran za slušanje, samo ubacimo u playere po dva audiorada... (Sl. 3.) HRT nam je odobrio posudbu automobila tijekom vikenda, kada ih novinari manje trebaju, te nam omogućio rad s televizijskim dizajnerima svjetla i radijskom tehničkom ekipom. Ipak, samo postavljanje izložbe nije bilo jednostavno. Trebalo je riješiti mnoštvo kompliciranih tehničkih prepreka (napajanje playera kada automobilski motor ne radi, eliminiranje alarmnog zvuka pri otvaranju vrata, a pokazalo se i da je automobile moguće

uvesti u prostor samo uz pomoć specijalne opreme vučne službe...). Naposljetku, i unatoč visokom snijegu koji je tih dana zatrpao Zagreb, izložba je otvorena. Na njezinu je otvorenju Bojan Gagić uživo izveo svoj audiorad *Pozitivan povrat akustičkog signala*. U deset poredanih automobila mogla su se čuti po dva audiorada, a njihova su svjetla bila usmjerena prema crnim zidovima hale s velikim legendama napisanim bijelim slovima tako da su posjetitelji sjedeći u automobilima slušali audioradove i istodobno su mogli čitati prateći tekst o svakom audioradu. Unutar automobila zvuk je bio potpuno izoliran – svaki se rad čuo zasebno. Međutim, kad su se vrata automobila otvarala dok su ljudi izlazili i ulazili u njih, u prostoru se mogla čuti neprekidno izmjenjiva kakofonija ispremiješanih zvukova. Interakcija zvukova jasno je potvrđivala da je riječ o audioizložbi. Svaka izložba *Slike od zvuka* bila je posebno oblikovana prostorna situa-

cija, u zadanim prostornim okvirima i uz određene tehničke mogućnosti. Kao kustosici iznimno mi je zanimljivo bilo istraživati kako prezentirati zvuk kao prostornu situaciju, sa svim specifičnostima svakoga pojedinog primjera. Naime, baš kao i produkcija audioradova, i njihova je prezentacija podjednako kreativan postupak.

LITERATURA

Andrey Smirnov: Sound in Z. Experiments in Sound and Electronic Music in Early 20th Century Russia, Koenig Books, Sound and Music, London, 2013.

Art or Sound, Fondazione Prada, 2014.

Douglas Kahn; Noise, Water, Meat: A History of Sound in the Arts; MIT Press, 1999.

Brandon LaBelle & Steve Roden; Site of Sound: of Architecture & the Ear, Smart Art Press, 1998

Mrežne stranice:

- <http://www.errantbodies.org/>
- <http://www.ubu.com/>
- <http://www.sonicacts.com>

PICTURE OF SOUND; FROM RADIO PROGRAMME TO THE EXHIBITION

Audio art is a relatively new field of contemporary art where sound is used as the medium of artistic expression. Logically, radio is the ideal space both for the producing and transmitting the artworks of this kind. The author and editor of the Third Programme at the Croatian Radio, started a series of radio programs titled Picture of Sound (Slike od zvuka), which created 56 audio artworks between 2009 and 2013. DVDs were also released.

The artworks could be also listened to at exhibitions, in various surroundings, from galleries, to open spaces and industrial architecture. The presentation and production of such artworks is an extremely creative challenge.